

ОСОБЛИВОСТІ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ ПІДЛІТКА В СЕРЕДОВИЩІ ВІРТУАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ: ПРИЧИНИ КІБЕРБУЛІНГУ

У статті розглядаються теоретичні підходи до пояснення віртуальної самопрезентації як сучасного різновиду підліткових ритуалів, пояснюються причини поширеності агресії в кіберпросторі. В емпіричному дослідженні (1 506 осіб віком від 10 до 16 років) з'ясувалися відмінності у віртуальному спілкуванні між підлітками різної статі, місця проживання й віку. Вияснено, що причинами кібервіктимності можуть виступати як об'єктивні фактори (вік, стать, місце проживання), так і суб'єктивні (безпечність спілкування, висвітлення особистої інформації, наявність власного агресивного досвіду в реальному житті).

Ключові слова: самопрезентація, підлітковий вік, агресивне ставлення, кібербулінг, кібервіктимність, віртуальне спілкування, криза ідентичності, кліпова свідомість.

The article considers theoretical approaches to the explanation of virtual self-presentation as a modern form of teenage rituals, explains the prevalence of aggression in cyberspace. In the empirical study (1 506 people aged 10 to 16 years) were differences in virtual communication between teenagers of different sex, place of residence and age. It was found that the reasons cybervictimization can act as objective factors (age, sex, place of residence) and subjective (safety communication coverage of personal information, the presence of aggressive experiences in real life).

Keywords: self-presentation, teenage age, aggressive attitude, cyberbullying, cybervictimization, virtual communication, identity crisis, klip's consciousness.

Сучасне суспільство породжує новітні форми інтеракцій, кожна з яких дозволяє застосовувати видозмінені, а то й зовсім нові способи й закономірності побудови образу самопрезентації та пошуку серед широкого спектра пропонованих образів власної ідентичності. Мобільність, динамічність, інформаційна перенасиченість, доступність віртуальних реальностей відкривають перед новим поколінням можливість розширення кіл спілкування, спілкування за допомогою гаджетів та інтернет-ресурсів. Нові реалії комунікації підтверджуються різноманітними соціологічними дослідженнями. Так, Україна ввійшла в п'ятірку країн, інтернет-користувачі яких найбільш активно відвідують соціальні мережі (разом з такими країнами, як Філіппіни, Чилі, Еквадор, ПАР, у яких частка користувачів соцмереж серед загальної кількості інтернет-користувачів становить більше 82%), у той час, як найбільш розвиненими в питаннях розповсюдженості Інтернету є Італія, Німеччина й Франція. За даними дослідження Opinion Software Media компанії InMind на замовлення Інтернет Асоціації України (червень 2013 р.), список найбільш популярних інтернет-ресурсів (доменів) серед користувачів України очолив Google. Було виявлено, що середнє значення денної частки аудиторії в Google становить 60% користувачів, VKontakte – 57%, mail.ru – 43%, Yandex – 35%, odnoklassniki – 33%, Youtube.com – 26%.

Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники підтверджують, що основними користувачами інтернет-мережі є підлітки та молодь, для яких віртуальне спілкування є сучасною версією вікових ритуалів. Це актуалізує психологічні ракурси досліджень віртуального перебування та особливостей відповідної світопобу-

дови вказаного контингенту. Серед нинішніх досліджуваних психологами проблем можна виокремити такі, як інформаційна соціалізація в мережі Інтернет, альтернативні (віртуальні) способи самопрезентації (О.В.Гребенникова, А.Н.Пархоменко [7]), інформаційні переваги при побудові персональної ідентичності (О.В.Гавриченко, Т.В.Смолякова [5]), створення віртуальних особистостей (А.Е.Жичкіна, Е.П.Белінська [2]), реальна й пред'явлена ідентичність (Е.І.Ізотова [8]), онлайн-агресія (internet (on-line) harassment – Г.Е.Ураєва, О.Н.Боголюбова [10; 15; 18]), кібербулінг (cyberbullying – Toshack, Colmar, Tokunaga, Patchin, Hinduja, Ybarra, [цит. за 10] Turan та ін. [17]), кіберпереслідування (cyberstalking – Southworth та ін., Finn, Sheridan, Grant, Alexy та ін., [13]), кібервіктимізація (Lester, Dooley, Cross, Shaw [цит. за 16]), психологічний статус в інтернет-просторі [11] тощо.

Окрім того, психологів цікавлять тривалість, інтенсивність та обширність кіл віртуального спілкування. Російська психолог О.В.Гребенникова [7] з'ясувала, що час доби, у який молоді користувачі зазвичай виходять у мережу, – це ніч (73%) і вечір (25%). Протягом доби тривалість інтернет-спілкування становить 3–4 години в 47% молоді; більше 4 годин на добу – 36%; від 1 до 2 годин на добу – 19%. Деякі молоді люди стверджують, що вони перебувають «on-line» постійно, оскільки користуються сучасними гаджетами. А головною потребою такої інформаційної мобільності є бажання бути «в курсі» важливих подій, що відбуваються в друзів. Інформаційний вакуум і депривація інтернет-спілкування є фруструючими для дедалі більшої кількості молоді. У зв'язку з актуалізацією таких інтеракційних зацікавлень, Е.Тофлер увів новий термін для пояснення особливого типу свідомості, який дедалі більш упевнено захоплює постіндустріальне суспільство з різноманітними субкультурами й стилями життя. Він запровадив поняття кліп-культури, тобто культури, що ґрунтується на кліпах інформації. Така культура породжує кліпову свідомість, у якій, на думку Тофлера [9], немає місця рефлексії й уяві. Кліпова свідомість характеризується «пошматованістю», «обривчастістю», «потоківістю», «фрагментарністю». З одного боку, це всього лиш, начебто, надання переваги візуальній інформації, що містить яскраві й різноманітні образи та тексти з точними фактами й подіями. Але з іншого, – це зведене до мінімуму (витіснене інформаційною гіпернасиченістю) рефлексійне ототожнення й емпатійне вчування. Такі характеристики знаходять свій прояв у нових соціально-психологічних аспектах сучасних інтеракцій, як-от: криза ідентичності в активних користувачів соцмереж, зниження концентрації уваги, зростання потреби в терміновій (миттєвій) оцінці, утрата деяких невербальних навиків (наприклад, здатність дивитися в очі під час розмови), утрата перспективи, зростання песимізму, зміна соціальної активності, полегшення безкомпромісних суджень і соціально-агресивної поведінки та ін. [1; 4; 8; 11; 15].

Так, дослідниками з Берлінського університету імені Гумбольдта й Дармштадтського технічного університету було переконливо засвідчено, що активні користувачі Facebook частіше почуваються нещасними. Було з'ясовано, що кожен третій з 357 студентів відчуває заздрість, розглядаючи сторінки (фото й статуси) інших користувачів. Такі ж висновки підтверджують дослідження профе-

сора Стенфордського університету Сьюзан Грінфілд, яка виокремлює феномен кризи ідентичності серед активних користувачів соцмереж. Цей феномен проявляється в нездатності приймати нову роль, яка передбачається зовнішніми обставинами, або, прийнявши її, адаптуватися до неї. Це призводить до неадекватності самооцінки, втрати перспективи, збільшення песимізму, зниження соціальної активності, підвищення інтересу до метафізичних та ірраціональних проблем тощо [цит. за 16].

Такі ризики інформаційної соціалізації спричиняють нові проблеми побудови ідентичності та відповідних їй особливостей самопрезентації сучасної молоді, зокрема, підлітків. Зміна форми (з безпосередньої на віртуальну) провідної діяльності (спілкування з ровесниками) підлітків призводить і до зміни способів конструювання власних віртуальних самопрезентацій (virtual identity). Відмінності між реальним і віртуальним спілкуванням, як-от: анонімність, фізична невідомість учасників комунікації, посилення механізмів стереотипізації й ідентифікації при сприйнятті партнера, установка щодо бажаних рис партнера, більша свобода висловлювань і вчинків, відсутність єдності часу й простору, переважання текстової форми комунікації, обмеження сенсорних переживань і труднощів вираження емоцій (за А.Жичкіною, Е.Белінською, О.Гавриченко [1]), розширюють поле експериментування підлітків щодо власної ідентичності.

Власне термін self-presentation (самопрезентація, самоподача, пред'явлення себе іншим) позначає цілеспрямовану й усвідомлену поведінку, спрямовану на створення певного враження про себе в оточення. Дотичними є терміни impression management (керування враженнями), social performance (соціальне пред'явлення), self-salience (самоподача) [цит. за 8]. Можна виокремити три науково-теоретичні підходи до вивчення феномену самопрезентації:

- у руслі символічного інтеракціонізму, самопрезентація розглядається як засіб формування образу Я і підтримки самооцінки (У.Джеймс, Ч.Кулі, Дж.Г.Мід, І.Гофман, Д.Майерс, Р.Фогельсон);
- теорія когнітивного балансу визначає самопрезентацію через її здатність свідомо усувати дисонанс між власною оцінкою себе й оцінками інших людей (Ф.Хайдер, Л.Фестінгер, Р.Аркін, А.Шутц, Р.Баумейстер, А.Стейнхембер);
- самопрезентація в руслі американської традиції (Дж.Тедеші, У.Джонс, Т.Пітгаман, М.Снайдер) – це демонстративна поведінка, мета якої – створення потрібного враження в партнера по спілкуванню для отримання конкретного результату [8].

А.Є.Жичкіна [цит. за 5], аналізуючи відомі підходи та способи інтерпретації феномену самопрезентації, виокремлює дві групи причин створення віртуального образу: мотиваційну (компенсація нестачі реальної соціалізації) і пошукову (розширення можливостей існуючої соціалізації). Сучасні дослідники підтверджують, що підліткова зосередженість на віртуальному спілкуванні дозволяє припускати значущість і детермінованість усіма названими причинами віртуальної самопрезентації, залежно від властивостей особистості, особливостей самоусвідомлення себе в соціальному просторі.

Таким чином, визнається, що спілкування в соцмережах може мати прогресивний характер для особистісного розвитку, насамперед для людей, які з певних медичних чи психологічних причин мають проблеми з реальними взаємодіями. Зрозуміло, що «ніхто не затинається у Twitter», а молоді матері, які змушені весь час бути поруч із своїми дітьми, легше «виходять» у соцмережу, аніж у реальні взаємодії, для підтримування зв'язку з колишніми співробітниками. Проте, як і в будь-якій справі, тут важлива міра, інтенсивність. На іншому полюсі осі «переваги-небезпеки» інтернет-самопрезентацій знаходиться проблема, яка ще шукає свого нормативно-правового врегулювання в нашій державі, – проблема кіберагресії. І якщо зріла людина з відпрацьованими захисними механізмами здатна більшою мірою протистояти ворожості, то підліток, який знаходиться в пошуках референтних груп, виявляється чутливішим до такої форми порушення власних прав. За даними ВООЗ (2012 р.), Україна займає четверте місце серед країн Європи (після Росії, Албанії й Білорусії) за рівнем насильства підлітків стосовно своїх ровесників.

Термін «онлайн-агресія» є родовим щодо більш вузьких, як-от: кібербулінг, онлайн-переслідування, кібервіктимізація. Усі ці терміни в англійських фахових публікаціях вживаються щодо опису різних поведінкових патернів. Кібербулінг – це будь-яка поведінка, що здійснюється за допомогою електронних чи цифрових приладів індивідами або групами, яка полягає в неодноразовій передачі ворожих чи агресивних повідомлень з метою завдати шкоди іншим або завести їх у дискомфортне становище [цит. за 10]. Цей термін частіше використовують, коли йде мова про підлітків (до 18 років), а коли описується поведінка дорослих, то прийнято вживати термін інтернет-переслідування чи інтернет-домагання. Така поведінка в багатьох штатах США піддається кримінальному покаранню й полягає в систематичних (не менше 4 тижнів) погрозах, образах шляхом електронної комунікації і змушує людину хвилюватися за свою безпеку. Здебільшого жертвами такої поведінки виступають жінки (86,8%). Дослідники з Туреччини (Akbulut, Eristi [12]) з'ясували, що 23% випадків проявів агресії можуть бути пояснені попередньою віктимізацією в онлайн-просторі, а, отже, чверть усіх жертв онлайн-агресії в майбутньому можуть стати агресорами. З'ясовано, що факторами ризику онлайн-віктимізації є кількість взаємодій із незнайомими людьми в соцмережах, розміщення на власних акаунтах особистої інформації, приналежність до статі, ризикована онлайн-поведінка. Деякі із цих факторів, а також дотичні до зазначеної проблеми, ми спробували перевірити в емпіричному дослідженні, описаному нижче.

Мета нашого дослідження – з'ясувати відмінності у віртуальному спілкуванні між підлітками різної статі, місця проживання й віку. Ми припускали, що «величина населеного пункту» і «старший підлітковий вік» є тими факторами, які інтенсифікують віртуальне спілкування, а «кількість віртуальних друзів» компенсує невдачі в реальному міжособистісному спілкуванні та навіть агресивну поведінку ровесників.

Базою дослідження виступили 37 загальноосвітніх шкіл міст і сіл різних районів Івано-Франківської області. Кількість досліджуваних становила 1 506

учнів від 10 до 16 років ($M=12,38$; $\sigma=2,92$) з 5 по 8 клас ($M=6,48$; $\sigma=1,1$). Збір емпіричного матеріалу відбувався за допомогою авторської методики «Інтернет-спілкування у моєму житті», яка пройшла експертну оцінку фахівців-науковців і методистів-психологів центру практичної психології та соціальної роботи. Дослідження відбувалося в травні 2013 року.

Методи описової статистики дозволили констатувати, що в дослідженні взяли участь 802 дівчини (48,8%) і 698 хлопців (42,3%). 143 особи (8,7%) не вказали свою стать. За географічним розташуванням були охоплені три типи районів: гірські – Верховинський, Косівський – (278 осіб; 18,5%), наближені до обласного центру – Рогатинський, Надвірнянський, Богородчанський – (716 осіб; 47,5%) і власне обласний центр Івано-Франківськ (511 осіб; 34%). Вибірка була гетерогенною за показником величини адміністративного населеного пункту, у якому постійно проживають респонденти. Зокрема, 656 осіб (43,6%) є мешканцями сіл; 391 особа (26%) постійно проживає в містах – районних центрах, а 456 осіб (30,3%) – в обласному центрі.

Про інтернет-активність підлітків свідчить наявність і кількість акаунтів, на яких вони систематично спілкуються. Серед досліджуваних підлітків 1 339 осіб (89%) виявилися користувачами акаунтів, решта – 165 осіб (11%) – уже або ще (з різних причин) не користуються такими інтернет-сторінками. Зокрема, респонденти поділилися на таких, що мають один акаунт (828 осіб; 62,2%), два акаунти (300 осіб; 22,5%); три акаунти (154 особи; 11,6%); чотири та більше акаунтів (49 осіб; 3,7%) ($M=1,57$; $\sigma=0,84$). Найбільш популярними є акаунти «VK» (1 267 осіб; 77,1%), «Ok» (348 осіб; 21,2%), «Fb» (199 осіб; 12,1%), «Ask» (77 осіб; 4,7%), інші акаунти обрало 187 осіб (11,4%).

Результати опитування засвідчили, що більшість респондентів заходить на свою сторінку в соцмережах щодня (891 особа; 54,2%) або один-два рази на тиждень (362 особи; 22%). Решта опитаних є менш активними користувачами: 51 особа (3,1%) зізналася, що заходить на свою сторінку один-два рази на місяць, а 63 особи (3,8%) роблять це ще рідше. Найбільш популярними мотивами реєстрації в соцмережах є:

- «цікаво спілкуватися, ділитися новинами, фотографіями» (1 093 особи; 66,5%);
- «бажання мати багато друзів» (575 осіб; 35%);
- «данина моді (нині всі так роблять)» (255 осіб; 15,5%).

Проте значна частина підлітків визнає, що таке спілкування у віртуальних мережах приносить не лише позитивні емоції. Так, 27,6% опитаних зізналися, що декілька разів вони були розчаровані, засмучені чи/і роздратовані через інтернет-спілкування, а 4,2% (69 осіб) яскраво пам'ятають такі болючі випадки. На питання, чи пам'ятають наші досліджувані агресивне ставлення щодо них у реальному житті, 15,1% опитаних засвідчили позитивно, а саме: 80 осіб зізналися, що іноді таке траплялося, а 133 особи відповіли «безсумнівно так». Таке агресивне ставлення йшло, здебільшого, у 85,7% опитаних, від ровесників і в 14,3% відповідей стверджувалося, що таке ставлення характерне для батьків. Серед найбільш типових причин розчарування в інтернет-спілкуванні виявилися:

- вербальна інтернет-агресія (образи, нецензурні висловлювання, приниження): 27,1% респондентів;
- технічні (погана якість мережевого доступу, віруси, спами): 24,6% респондентів;
- комунікативні труднощі (сварка з друзями, коханими, незбіг поглядів, конфлікти): 22,1% респондентів.

Порівнюючи самозвіти респондентів щодо агресивного ставлення до них, можна констатувати, що віртуальна агресія, як явище, знайома в більшості випадків, аніж у реальній, безпосередній формі (27,1% супроти 15,1%).

Подальша обробка й інтерпретація емпіричних даних відбувалися за допомогою комп'ютерної програми IBM SPSS Statistics 20, а саме – достовірність відмінностей результатів у підвибірках перевірялася за допомогою непараметричного Н-критерію Краскала–Уолліса, який є непараметричним аналогом однофакторного дисперсійного аналізу для більш ніж двох незалежних вибірок, та U-критерію Манна–Уїтні для незалежних вибірок, що дало змогу підтвердити/спростувати (при $p \leq 0,05$) статистичні гіпотези про рівність груп:

- у трьох типах районів («село», «район», «обласний центр») показник «клас» і «кількість друзів» статистично не відрізняються, тобто в різних типах районів пропорційно представлені всі класи та вказана кількість друзів;
- із збільшенням населеного пункту («село», «районний центр», «обласний центр») «кількість акаунтів» збільшується, відмінності за цим показником у трьох підвибірках статистично значущі;
- «кількість друзів» для хлопців і дівчат є статистично відмінною;
- у різновікових групах відмінним є показник «наявність акаунтів»;
- «наявність акаунта» є різною для досліджуваних із різною кількістю друзів.

Кореляційний аналіз емпіричних даних (за Пірсоном і Спірменом) дозволив констатувати (при $p \leq 0,05$) такі взаємозалежності:

- визнання респондентами агресивного ставлення щодо себе позитивно корелює з величиною населеного пункту й кількістю акаунтів;
- при визнанні щодо себе «агресивного ставлення» меншою є заявлена кількість друзів.

Застосування t-критерію Ст'юдента для незалежних вибірок дозволило встановити статистично значущі відмінності в підвибірках за статтю та за місцем проживання. Так, було з'ясовано, що:

- агресивне ставлення щодо себе визнають частіше дівчата, аніж хлопці ($t=-1,87$; $p=0,000$), причому дівчата частіше вважають, що таке агресивне ставлення йде від ровесників/ровесниць;
- кількість названих друзів у підвибірках «хлопці»/«дівчата» дуже відрізняється: у першій підвибірці заявлено більше друзів, аніж у другій ($t=1,183$; $p=0,018$). Проте стандартне відхилення середніх показників у підвибірках за названим критерієм вище в «хлопців», тобто в цій підви-

бірці респонденти частіше вказували максимально високі та низькі варіанти (від 0 до 1 000 000 друзів);

- за критерієм «кількість акаунтів» перевага середніх значень за респондентами підвибірки «постійно проживають у місті», у порівнянні з респондентами, що «постійно проживають у селі» ($t=0,677$; $p=0,045$); Притім, значно вищі показники за цим критерієм у респондентів з обласного центру, у порівнянні з респондентами з районних центрів ($t=-6,824$; $p=0,000$);
- агресивне ставлення щодо себе частіше визнають тінейджери з міста, аніж із села (причому перевага за цим критерієм значуща в респондентів з обласного центру, у порівнянні з респондентами з районних центрів ($t=-1,757$; $p=0,000$)).

Теоретичний аналіз заявленої проблеми й інтерпретація емпіричного дослідження дозволили нам зробити такі **висновки**:

- У підлітковому віці інтенсифікація доступності інтернет-мережі більшою мірою розширює сферу міжособистісного спілкування, аніж виконує пізнавально-інформаційну функцію. Це спричиняє популяризацію спілкування в соцмережах, виступає одним із провідних сучасних підліткових ритуалів.
- Самопрезентація у віртуальному просторі відрізняється від безпосередньої, фізично репрезентованої більшою свободою, розширеним спектром можливостей, зниженим рівнем соціальної регламентації, фрагментарністю, емоційним спрощенням.
- Пропорційно до популяризації різних форм віртуальних самопрезентацій зростає кількість проявів явища кібербулінгу.
- З'ясовано, що переважаюча більшість (близько 90% опитаних) користується соцмережами, володіючи не тільки 1–2, а й більше ніж 4 аккаунтами. Значущість такого спілкування підтверджується й частотою відвідування своєї сторінки (більше половини респондентів – щодня).
- Основними мотивами віртуального спілкування в акаунтах є: бажання ділитися новинами, фотографіями, статусами; мати багато друзів; відповідати «вимогам сучасної моди».
- Визнання підлітками агресивного ставлення щодо себе (з боку друзів, однокласників чи навіть незнайомих) у віртуальному просторі є більш статистично вираженим, аніж у реальному житті та частіше зустрічається в дівчат, аніж у хлопців.
- Інтерпретація отриманих результатів підтвердила гіпотетично передбачену інтенсифікацію віртуального спілкування та кількісних проявів агресивного ставлення в обласних центрах, проте спростувала гіпотезу про компенсаторну функцію феномену «накопичення підлітками віртуальних друзів».
- Причинами кібервіктимності можуть виступати як об'єктивні фактори (вік, стать, місце проживання), так і суб'єктивні (безпечність спілкуван-

ня, висвітлення особистої інформації, наявність власного агресивного досвіду в реальному житті).

1. Белинская Е. П. Информационная социализация подростков: опыт пользования социальными сетями и психологическое благополучие [Электронный ресурс] / Е. П. Белинская // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2013. – Т. 6, № 30. URL : <http://psystudy.ru>.
2. Белинская Е. П. Стратегии самопрезентации в Интернет и их связь с реальной идентичностью [Электронный ресурс] / Е. П. Белинская, А. Е. Жичкина // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2004. URL : <http://flogiston.ru/articles/netpsy/strategy>.
3. Бондаренко С. В. Модель социализации пользователей в киберпространстве [Электронный ресурс] / С. В. Бондаренко. – С. Пб. : Изд-во филол. ф-та СПбГУ, 2003. URL : <http://psynet.carfax.ru/texts/bondarenko7/htm>.
4. Войскунский А. Е. Актуальные проблемы психологии зависимости от Интернета / А. Е. Войскунский // Психологический журнал. – 2004. – № 1. – С. 90–100.
5. Гавриченко О. В. Особенности саморепрезентации в Интернет-дневниках подростков и молодежи [Электронный ресурс] / О. В. Гавриченко, Т. В. Смолякова // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2008. – № 1 (1). URL : <http://psystudy.ru>.
6. Голубева Н. А. Эндогенные факторы информационных предпочтений современных подростков [Электронный ресурс] / Н. А. Голубева // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2012. – № 1 (21). URL : <http://psystudy.ru>.
7. Гребенникова О. В. Современная молодежь в информационном обществе: представления об информации и информационные предпочтения [Электронный ресурс] / О. В. Гребенникова, А. Н. Пархоменко // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2013. – Т. 6, № 30. URL : <http://psystudy.ru>.
8. Изотова Е. И. Особенности самопредъявления подростков с разной степенью сформированности идентичности [Электронный ресурс] / Е. И. Изотова // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2012. – Т. 5, № 26. URL : <http://psystudy.ru>.
9. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : Изд-во АСТ, 2002. – 557 с. – (Philosophy).
10. Ураева Г. Е. Опыт переживания онлайн-агрессии у молодых взрослых: современное состояние и перспективы исследования проблемы [Электронный ресурс] / Г. Е. Ураева, О. Н. Боголюбова // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2013. – Т. 6, № 27. URL : <http://psystudy.ru>.
11. Шевченко И. С. Факторы динамичности самопрезентаций в Интернет-общении [Электронный ресурс] / И. С. Шевченко // Социальные и психологические последствия применения информационных технологий: Интернет-конф. (01.02.2001 – 01.05.2001). Секция 4 : Особенности идентичности у пользователей Интернета. URL : <http://psynet.by.ru/texts/shev1.htm>.
12. Akbulut Y. Cyberbullying and victimization among Turkish university students / Akbulut Y., Eristi B. // Australasian Journal of Educational Technology. – 2011. – № 27. – P. 1155–1170.
13. Perceptions of cyberstalking among college students / [Alexy E. M., Burgess A. W., Baker T., Smoyak S. A.] // Brief Treatment and Crisis Intervention. – 2005. – № 53. – P. 279–289.
14. Finn J. A survey of online harassment at a university campus / J. Finn // Journal of Interpersonal Violence. – 2004. – № 19. – P. 468–483.
15. Hoff D. L. Cyberbullying: causes, effects and remedies / Hoff D. L., Mitchell S. N. // Journal of Educational Administration. – 2009. – № 47. – P. 652–665.
16. Leung L. Stressful life events, motives for Internet use, and social support among digital kids / L. Leung // Cyberpsychology and Behavior. – 2007. – № 10. – P. 205–214.

17. The new violence type of the era: Cyber bullying among university students. Violence among university students / [Turan N., Polat O., Karapirli M. at al.] // Neurology, Psychiatry and Brain Research. – 2011. – № 17. – P. 21–26.
18. Wang J. Cyber and traditional bullying: differential association with depression / Wang J., Nansel T. R., Iannotti R. J. // Journal of Adolescent Health. – 2011. – № 48. – P. 415–417.

УДК 316.62:159.922.7 – 053.6

Надія Куравська

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У ФОРМУВАННІ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена аналізу головних гендерних відмінностей у формуванні правової свідомості підлітків. Розкривається роль гендерних стереотипів у цьому процесі; на основі емпіричного дослідження висвітлюються якісні показники розвитку головних сторін правосвідомості сучасних підлітків.

Ключові слова: правосвідомість, гендерні відмінності, гендерні стереотипи, підлітковий вік.

The article is dedicated to the analysis of gender peculiarities in the formation of teenagers' legal awareness. The role of gender stereotypes in this process is revealed; on the basis of empirical research the qualitative indices of the development of the main sides of modern teenagers' legal awareness are explained.

Keywords: legal awareness, gender peculiarities, gender stereotypes, adolescence.

Регуляція соціальної поведінки виступає однією з головних проблем психології (у т. ч., соціальної та юридичної), філософії, соціології, педагогіки, правознавства та ін. Залежно від предмета дослідження, кожна наукова галузь робить свої акценти в цій проблемі. В юридичній психології, зокрема, увага акцентується на правосвідомості, яку вчені розглядають як провідний регулятор соціальної поведінки, починаючи з підліткового віку. До цього періоду поведінка дітей регулюється здебільшого моральними нормами. Цілеспрямований же розвиток правосвідомості припадає на період шкільного навчання і, як зазначають учені (М.Снікєєв, В.Васильєв, Н.Максимова, М.Костицький, В.Оржеховська та ін.), саме в підлітковому віці завершується засвоєння головних морально-правових норм. Підлітки у віці 11–13 років повинні володіти знаннями щодо таких правових явищ: держава Україна; закони України (зокрема, основні положення адміністративного, цивільного, кримінального, трудового права); поняття про правоохоронні органи України; поняття правопорушень; юридична відповідальність неповнолітніх; організації, які покликані опікуватися правами дитини [1, с.22]. Головними інститутами соціалізації, у яких дитина черпає інформацію про право, мораль, правослухняну поведінку й т. д., а також вчиться оперувати нею, проявляючи її в конкретних учинках, виступають сім'я та школа.

Характер поведінки підлітків залежить від багатьох чинників (це й індивідуально-психологічні відмінності дитини, й особистий приклад батьків, й авторитет учителя та стиль його педагогічної взаємодії з дітьми тощо), які досить